

Idzšīnējā historiogrāfijā nevardarbīgās pretošanās loma Latvijas centienos atbrīvoties no padomju okupācijas ir pētīta nepietiekami. Arī Rietumos nav pietiekami novērtēta nacionālās atbrīvošanās kustības loma PSRS sabrukumā. Tajā pašā laikā okupācijas režīma likvidēšana Latvijā nereti tiek traktēta vienpusīgi, uzskatot to tikai par dažu inteligentu darbības rezultātu, pārspilējot viņu lomu un nozīmi. Patiesībā atbrīvošanās bija plaša tautas kustība.

Latvijas, tāpat kā abu pārējo Baltijas valstu – Lietuvas un Igaunijas vēsture 20. gadsimtā bijusi nepārtrauktu cīņu vēsture par savu pašsaglabāšanos, par nācijas un savas valsts pastāvēšanu un identitāti. No trim veidiem, kas raksturo sabiedrības attieksmi pret okupācijas varu – vardarbīga pretošanās, nevardarbīga pretošanās un pasivitāte –, vislabākās sekmes guva nevardarbīgā pretošanās. Nevardarbīgā pretošanās ietver politisku pretošanos, cīņu bez varas lietošanas. Šīs cīņas laikā nobrieda miermīlīga antikomunistiska revolūcija, kas īstenojās 1989.–1991. gadā.

Bruņotā pretošanās iekarotājiem 1944.–1956. gadā tika apspiesta ar okupantu viltību un fiziska spēka pārākumu, bet organizēta nevardarbīgā pretošanās īstenojās galvenokārt pēc vardarbīgās pretošanās apspiešanas. Sekmīga bija tautas nevardarbīgā pretošanās etniskai, kulturālai un reliģiskai asimilācijai, par neatkarīgas valsts atjaunošanu, tā radīja tautā spēku, kas var tikt likts lietā, ja tam pienāks laiks.¹

Tautas nevardarbīgā pretošanās okupācijas režīmam izpaudās pasīvās un aktīvās formās, kas nereti viena otru pārklāja. Pie pasīvās nevardarbīgās pretošanās formām piederēja galvenokārt kultūras, Baznīcas pretošanās un politiska nesadarbošanās. Pie aktīvās nevardarbīgās pretošanās formām piederēja pretvardarbīgā izturēšanās, opozicionārā darbība, politikatordznieku pretošanās, izceļošana un bēgšana uz ārzemēm, trimdas darbība un darbība pretošanās grupā.

Pirmkārt, nevardarbīgā pretošanās pēc satura bija vērsta pret totalitāro valsts komunismu, te ierindojama arī krietni mazāka apjoma

parādība: komunistiskā totalitārisma kolaborantu (nacionālkomunistu) pretošanās 50. gados VK(b)P CK prettautisko plānu bezierunu īstenošanai. Otrkārt, nevardarbīgās pretošanās valsts komunismam pastāvēja visu okupācijas laiku, taču dažādu formu nozīme laikā un telpā mainījās.

Latvijas nevardarbīgās pretošanās vēsture 1944.–1985. gadā pierāda, ka mainījās pretošanās dalībnieku sastāvs, organizācija un pretošanās veidi, sākot ar organizācijām, grupām līdz anonīmai opozīcijai. Otrkārt, mainījās veidi okupācijas varas cīņā ar opozīciju – sākot ar pretošanās dalībnieku un viņu tuvinieku fizisku iznīcināšanu, masveida deportācijām, provokācijām līdz oficiāliem brīdinājumiem (profilaktēšana) un aģitācijai. Treškārt, mainījās nevardarbīgās pretošanās īstenošanas veidi, sākot ar darbošanos legālās organizācijās, ar atsevišķu personu antikomunistisku darbību līdz anonīmas antikomunistiskas opozīcijas izveidei, kurā piedalījās lielākā daļa tautas, ieskaitot pat komunistu kolaborantus. Pārbūves gados nevardarbīgā pretošanās izvērtās par tautas neloyalitāti un tautas opozīciju pret okupācijas režīmu.

Nevardarbīgās pretošanās stratēģiskais mērķis bija ierobežot Latvijā sovetizāciju, kolonizāciju un rusifikāciju, kā arī kolaborāciju. Šī stratēģiskā mērķa sasniegšanai bija izstrādāti taktiskie mērķi: pirmkārt, iesaistīt tautas alternatīvajā kultūrā okupācijas režīma valdību; otrkārt, novērst PSKP (LKP) aizdomas par pretošanās dalībnieku patiesajiem nodomiem, ļaujot saglabāt ilūziju par PSRS politiskās un kultūras dzīves pilnveidošanu; treškārt, ierobežot vai novērst PSKP (LKP) iespēju dot prettriecienu tautas pretestībai; ceturtkārt, pamazām ierobežot PSKP (LKP) kā valsts partijas monopolu; piektkārt, organizēt domubiedrus, to grupas un apvienības.

Pirmām kārtām nevardarbīgā pretošanās panāca, ka atsevišķi režīma pārstāvji uzskatīja pretošanās dalībnieku mērķus par taisnīgiem vai neatrisināmiem līdzšinējo struktūru ietvaros. Pretošanās kustība panāca, ka okupācijas režīms bija spiests mainīt aizstāvēšanās taktiku un izturēties pasīvāk vai pasīvi.

Otrais nevardarbīgās pretošanās panākums varēja būt kompromiss ar okupācijas varu, tomēr Latvijas kompartijas birokrātiski autoritārais raksturs izslēdza šādu iespēju, taču ne pilnībā. Pēckara gados pretošanās idejas okupācijas varas pārstāvji nepieņēma, izrēķinoties

¹ Miniotaitė G. *Nonviolent Resistance in Lithuania*, p. 66.

ar pretošanās kustības dalībniekiem, turpretī pretošanās kustības otrajā posmā, no 60. gadiem, okupācijas vara sāka jau pieļaut dažus kompromisus ar pretošanās kustības dalībniekiem.

Trešais nevardarbīgās pretošanās panākums bija okupācijas varas ekonomisko, sociālo un politisko balstu ievainošana, 60. gados jau panākot režīma spēka struktūru liberālāku pozīciju atsevišķos jautājumos, balstoties vairāk uz kolaborantiem un garīgo apspiešanu, bet neatrodot 20. gadsimta sākuma kolaborantus 20. gadsimta otrajā pusē. Rezultātā 60.–70. gados valsts komunisma vara mazinājās, tā uzlabošanas idejai kļūstot par PSRS pašlikvidācijas ideju. Starptautiskā mierīgas līdzāspastāvēšanas politika 60. gadu otrajā pusē tālāk mazināja pretspiedienu pretošanās kustībai, tā veicinot pretošanās kustības paplašināšanos, kas savukārt tuvināja valsts komunisma krīzes iestāšanos.

Ceturtais pretošanās panākums bija okupācijas varas sairšana masveidīgas anonīmas nesadarbošanās rezultātā.

Mazākuma protests 1944.–1960. gadā, piedaloties klusējošajam vairākumam, 1970.–1985. gadā izvērtās par vairākuma protestiem. Drosme domāt sāka pārvērsties par drosmi runāt un rīkoties. Demokrātiskā pretošanās Latvijā 70.–80. gados pārauga mērķtiecīgā pretošanās kustībā. 80. gados okupācijas varas spēks saira, jo tauta ieguva kontroli pār bailēm – un bailes pagaisa. Nevardarbīgā pretošanās kļuva par kustību, kas 70. gados izveidojās par antikomunistisku opozīciju, bet 80. gadu beigās pārauga par mierīgu antikomunistisku revolūciju.

Nevardarbīgās pretošanās dalībnieku aptuveno kopskaitu un to skaitu vienā gadā (izņēmums – arestētie pretošanās dalībnieki) sakarā ar PSRS arhīvu nepieejamību šobrīd ir diezgan grūti noteikt, citādi tas ir ar pretošanās dalībnieku etnisko sastāvu. PSRS Ģenerālprokuratūrā par pretpadomju aģitāciju un propagandu (Kriminālkodeksa 58¹⁰. pants) vajāto Latvijas pilsoņu īpatsvars 1953.–1990. gadā (sasniedzot ap 12% visu vajāto) vairākkārt pārsniedza Latvijas iedzīvotāju īpatsvaru PSRS (1%).

Latvijā nevardarbīgajā pretestībā, saprotams, dominēja latvieši, tomēr šajā kustībā piedalījās arī krievi, poļi, ebreji, ukraiņi, baltkrievi. Pretošanās valsts komunismam aptvēra minoritātes, atšķirīgus politiskus un sociālus slāņus – gan tradicionālos kreisos, gan labējos,

rezultātā veidojot vienu – antitotalitāru – sabiedrību. Tā veidoja tradicionālu slēgtu politisko kustību, kas cerēja dzīvot bez komunistiskās diktatūras saskaņā ar eiropēiskām kultūras vērtībām. Nevardarbīgās pretošanās kustības dalībnieki cerēja dzīvot sabiedrībā, kurā valsts ievērotu cilvēktiesības – vārda, preses, reliģijas un pulcēšanās brīvību. No nezināmās pretošanās neizkristalizējās (pareizāk sakot, netika ļauts izkristalizēties) pat nezināmas opozīcijas kodols. Tas noveda pie pretošanās kustības individualizēšanās, kas deva iespēju LKP 60.–70. gados saglabāt savu varu.

Kaut arī Rietumos (īpaši ASV) dienesta vajadzībām domātajos dokumentos latviešus un igauņus vēl 50. gados dēvēja par pakļautajām tautām (*subject peoples*), latviešu tautas vairākums ar pretošanos PSRS okupācijai, cīnoties par savas kultūras un valodas saglabāšanu un neatkarīgas, demokrātiskas valsts atjaunošanu, izturējās kā pārliecināta, neatkarīga valsts tauta (*state people*).¹ Latviešu tautas drošība un neatkarība tika garantēta ar to, ka tā izvēlējās tādu pretošanās pozīciju, kuru sagraut okupantiem nebija pa spēkam.

¹ Howell E. M. *The Soviet Partisan Movement, 1941–1944*. Washington, 1956, p. 8.